

VIDUSLAIKU RĪGAS PILSĒTBŪVNICĪBA UN ARHITEKTŪRA RITAS ZANDBERGAS SKATĪJUMĀ

LIBERTA STOMA

Bc. art., Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas zinātnes nodaļas maģistrante,

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūta zinātniskā asistente

E-pasts: libertastoma@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts dod ieskatu par sabiedrībā mazāk zināmās arhitektūras vēsturnieces Ritas Zandbergas personību un viņas darbu Rīgas pilsētbūvniecības un arhitektūras vēstures izpētē, kas ir nozīmīgs, jo arhitekts pievērsusies neizpētītām un ļoti svarīgām Rīgas vēstures tēmām. Arhitektes izteiktās hipotēzes un veiktie pētījumi ne vienmēr vērtēti pozitīvi, jo izraisījuši diskusijas un asu kritiku, tādēļ palikuši nenovērtēti un nepublicēti, kā arī joprojām nav pieejami plašākam interesentu lokam. Rakstā uzmanība pievērsta Zandbergas viduslaiku Rīgas pilsētbūvniecības un arhitektūras pētniecības mantojumam, izvirzītajām hipotēzēm un secinājumiem.

Atslēgvārdi: Rita Zandberga, pilsētbūvniecība, arhitektūra, viduslaiki.

IEVADS

Arhitektūras vēsturnieces Ritas Zandbergas (1929–1993) atstātais mantojums un mūža ieguldījums viduslaiku pētniecībā līdz šim nav padziļināti analizēts. Zandbergas biogrāfija ir maz zināma, bet, apgūstot apjomīgo materiālu krājumu, kas ir saistīts ar ģimenes vēsturi un zinātnisko pētniecību un kas glabājas Latvijas Arhitektūras muzejā, atklājās jauni, līdz šim nezināmi arhitektu pāra Arigo un Ritas Zandbergu biogrāfijas materiāli. Autore, apgūstot plašo, tikai pēdējos gados sakārtoto ģimenes arhīvu Arhitektūras muzejā, nevar pretendēt uz pilnīgu Zandbergas dzīves laikā

uzkrāto atziņu analīzi, tādēļ šī publikācija kalpo kā sākotnējais ievadījums tās izziņāšanā.

Pētījuma tapšanā svarīga nozīme ir nepublicētajiem materiāliem, kas pieejami Latvijas Arhitektūras muzeja krājumā. Pavisam Arhitektūras muzejā ir pieejamas aptuveni 140 rakstiskas vienības, kas ietver Zandbergas pētījumus, nepublicētos un publicētos rakstus, biogrāfijas aprakstu, dienasgrāmatas, disertāciju, recenzijas, vēstules un dažādas atsauksmes par arhitektes veikto. Arhīva lietā pieejamas arī fotogrāfijas, ilustratīvie materiāli un dokumenti, kas rada priekšstatu par arhitektes dzīvi un darbību. Apzināti ar viduslaikiem saistīti Zandbergas pētījumi, kas pieejami rakstu krājumos, kā arī publicēti laikrakstos un žurnālos "Literatūra un Māksla", "Rīgas Balss", "Ciņa", "Zinātne un Tehnika".

Norādes uz Zandbergas pētījumiem ir minētas ar arhitektūras vēsturi saistītos izdevumos, tomēr viņas izteiktās hipotēzes un secinājumi vērtēti pretrunīgi un izraisījuši asu kritiku pārsvarā arheologu vidē. Kritiski par Zandbergu rakstījis arheologs Andris Caune, piemēram, vērtējot viņas piedāvāto Rīgas pirmās bīskapa sētas rekonstrukciju un palasta plānojumu. Pēc viņa domām, rekonstrukcija "jāuzskata par autoras brīvu fantāziju variācijai par viduslaiku pils tēmu, nevis konkrētas Rīgas bīskapa sētas attēlojumu 13. gadsimtā" (Caune 1999, 222). Zandbergas veikumu vērtējis arī arheologs un senās Rīgas vēstures pētnieks Andris Celmiņš, minot arhitektes pētījumus par Sv. Pāvila baznīcas atrašanās vietu. Arhitekta atrasto dolomītakmeņa mūra sienas atklājumu Jaunielā 14 drosmīgi atzīst to par Sv. Pāvila baznīcas pamatu sastāvdaļu un, analizējot apmēram 3 m liekto sienu, mēģina to teorētiski rekonstruēt. Celmiņš uzskata, ka "ideja [...] ir patvaļīgi veidots Zandbergas spriedums, kam par iemeslu bijusi pavisam izpētes kvalitāte [...] un nelielā pētījumu platība" (Celmiņš 2009, 14–15). Interesi par Zandbergas uzskatiem ir izrādījusi mākslas vēsturniece Anna Ancāne, kas viņas piemiņai veltījusi 2016. gadā izdoto grāmatu "Rīgas arhitektūra un pilsēt būvniecība 17. gadsimta otrajā pusē". Ancāne min, ka Zandbergas nepublicētie materiāli par Rīgas pilsēt būvnieciskās struktūras izveidi ir ietekmējuši viņas tēmas izvēli, jo Zandbergas darbības laikā veiktie pētījumi uzskatīti par novatoriskiem. Tāpat jāņem vērā, ka dažām Zandbergas idejām un hipotēzēm dažkārt trūkst pamatojumu un vēsturisku pierādījumu, tādēļ tās būtu vērts pārbaudīt un turpināt pētīt, ņemot vērā, ka šobrīd pieejamo materiālu daudzums un pētniecības iespējas ir daudz izvērstākas, un ļautu pamatoti apstiprināt vai noliegt arhitektes izvirzītās hipotēzes (Ancāne 2016, 23).

Šī pētījuma mērķis bija apzināt Zandbergas pētniecisko mantojumu, lai plānojamās nākamās izziņas stadijās pārbaudītu, vai vairāku padomju laika autoru izteiktā kritika var būt par iemeslu, lai Zandbergas daudzu gadu ieguldījumu Latvijas arhitektūras vēsturē atstātu bez ievēribas. Darba gaitā

apkopots un veidots pārskats par Zandbergas izvirzītajām hipotēzēm un secinājumiem par Rīgas pilsētas veidošanos tās pirmsākumos, sākotnējo apbūvi un pilsētībūvniecības attīstību viduslaikos. Rakstā izcelti tie objekti, kuriem Zandberga pievērsa īpašu uzmanību. Pētījuma tapšanā izmantota vēsturiski biogrāfiskā un hermeneitiskā analīzes metode, kas palīdz saprast tekstu sākotnējo jēgu.

IESKATS RITAS ZANDBERGAS BIOGRĀFIJĀ

Arhitekte, pilsētībūvniecības vēsturniece un pētniece Rita Zandberga (Lezdiņa) dzimusi 1929. gada 3. oktobrī Rīgā (Holcmanis 2003, 100), Kristīnes (1898–1990) un Jāņa Lezdiņa (1899–1966) ģimenē, kas piederēja pie inteliģences aprindām, viņas tēvs bija Latvijas Valsts universitātes (LVU) Klasiskās filoloģijas katedras vadītājs un vairāku latīņu valodas mācību grāmatu autors. Arī Rita Zandberga labi pārvaldīja krievu, vācu, angļu un franču valodu, kas ļāva viņai turpmāk pievērsties dažādu vēstures pirmavotu izpētei.

1948. gadā viņa iestājās LVU Inženierceltniecības fakultātes arhitektūras nodaļā (Holcmanis 2003, 100), kur ar labiem vērtējumiem nokārtoja eksāmenus un aizstāvēja diplomprojektu. Ar LVU Valsts eksāmenu komisijas 1954. gada 18. jūnija lēmumu viņai piešķirta arhitekta kvalifikācija (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-19).

Pēc universitātes beigšanas Zandberga strādāja dažādās institūcijās, kuru skaitā jāmin “Latvijas Valsts pilsētu celtniecības projektēšanas institūts” (“Latgiprogorstroj”), LPSR Komunālās saimniecības ministrijas projektēšanas institūts “Latkomunprojekt”. 1969. gadā Zandberga kļuva par LPSR Arhitektu savienības biedri. 1973. gadā viņu uzņēma par arhitekti, vēlāk par pilsētībūvniecības vēstures grupas vadītāju (1978–1982) LPSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantorī (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-153, 26). Laika gaitā veiktie pētījumi par viduslaiku Rīgas akmens celtnēm kļuva par pamatu disertācijai (Zirņīte 1974, 7).

Rita Zandberga no 1968. līdz 1972. gadam mācījās aspirantūrā Maskavas Centrālajā arhitektūras teorijas un vēstures institūtā, 1973. gadā uzrakstīja disertāciju krievu valodā par tēmu “Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība” (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-6), kuras zinātniskais vadītājs bija arhitektūras vēsturnieks, Rīgas Politehniskā institūta docents un LPSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskās padomes priekšsēdētājs Jurijs Vasiļjevs (Zirņīte 1974, 7). Tomēr 1974. gadā Rita Zandberga savu disertāciju Maskavā nevarēja aizstāvēt, jo bija par to saņēmusi sešas negatīvas atsauksmes (NKMP

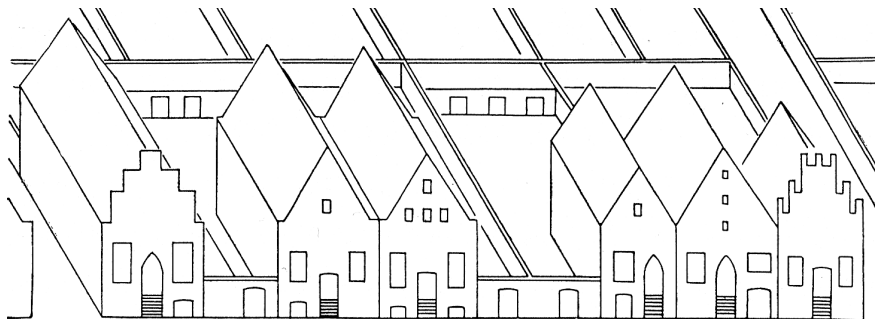
1. attēls. Arhitektūras fakultātes 1. kurss. 1948./1949. gads. Rita Zandberga (Lezdiņa) pirmajā rindā pirmā no kreisās puses (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-18-11)

Figure 1. The 1st year students of the Faculty of Architecture – 1948/1949. Rita Zandberga (Lezdiņa) in the first row, first from the left (NKMP LAM, inv. No. Z10-18-11)

LAM, inv. Nr. Z10-170, 87). Neskatoties uz to, viņa turpināja darbu pie senās Rīgas arhitektūras vēstures izpēti. Turpmāk minēti svarīgākie izpēti objekti.

RĪGAS 1293. GADA BŪVNOTEIKUMI

Viens no nozīmīgiem Zandbergas veikumiem bija Rīgas 1293. gada būvnoteikumu teksta tulkojums no viduslejasvācu valodas un šī teksta analīze. Tas vērtējams kā svarīgs avots turpmākiem 13. gs. Rīgas dzīvojamās apbūves raksturojumiem (Zandberga 1971). Ar būvnoteikumu teksta nepublicēto versiju iespējams iepazīties Latvijas Arhitektūras muzejā esošajā Zandbergas manuskriptā (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-116). 1293. gada būvnoteikumu pieņemšana saistīta ar biežajiem ugunsgrēkiem Rīgā, lai novērstu līdzīgu nelaimes notikumu atkārtošanos nākotnē. Būvnoteikumi paredzēja izstrādāt normatīvos noteikumus, kas kļuva par pienākumu Rīgas pilsētas iedzīvotājiem un turpmāk ļāva būvēt tikai akmens dzīvojamās namus (Zandberga 1971, 64). Zandbergas veiktā izpēti bija nepieciešama tālaika dzīvojamo ēku struktūras izziņāšanai un iespējamai dzīvojamo ēkas tipu teorētiskai

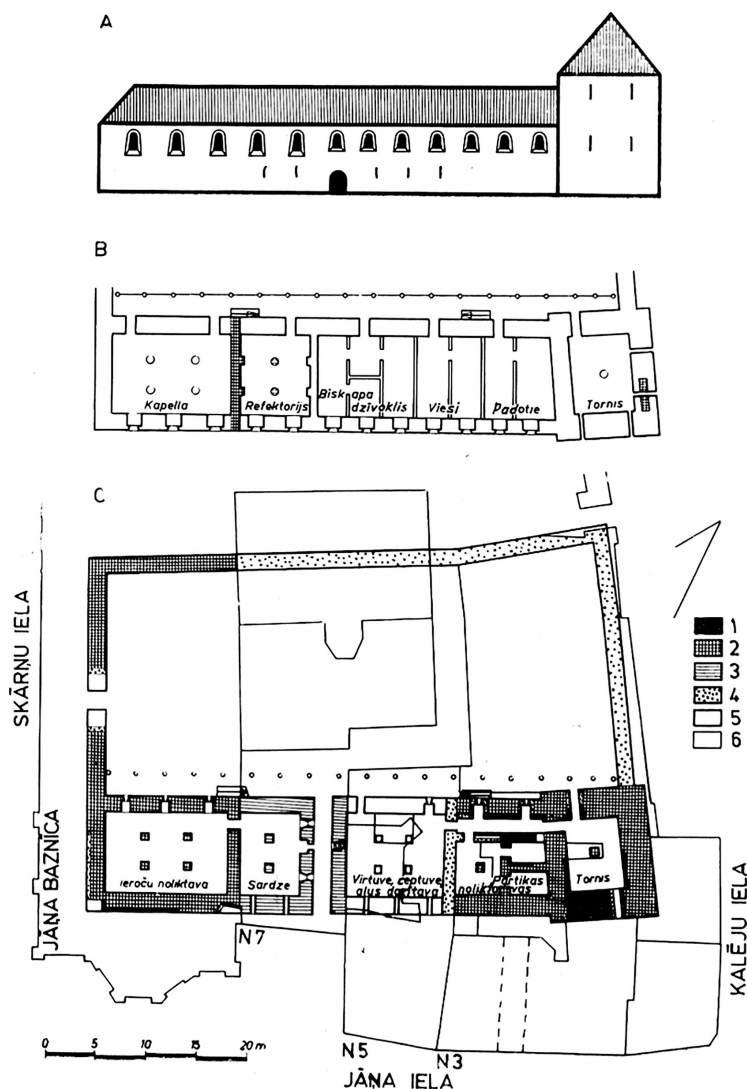
2. attēls. Pārejas perioda apbūve Rīgā 13. gadsimta beigās. Ritas Zandbergas rekonstrukcija (Zandberga 1971, 67)

Figure 2. Construction of the transition period in Riga at the end of the 13th century. Reconstruction by Rita Zandberga (Zandberga 1971, 67)

rekonstrukcijai. Šī unikālā vēstures avota tulkošanu un analīzi Zandberga pamatoja ar pieņēmumu, ka tieši šiem būvnoteikumiem nepieciešama lielāka uzmanība, jo tas “ir vienīgais mums zināmais Rīgas dzīvojamās apbūves agrīnās vēstures dokuments”, kas analizēts un skaidrots tikai daļēji (Zandberga 1971, 59).

RĪGAS PIRMĀ BĪSKAPA PIRMĀ PILS

Viens no Zandbergas pētījumiem attiecas uz Rīgas pirmā bīskapa pirmo pili. 1968. gadā, pētot ēkas Jāņa ielā 3 pagrabus, tās sienās tika konstatēti vairāki viduslaiku mūra fragmenti. Zandberga pievienojās uzskatam, ka bīskapa pils pirmo reizi minēta 1207. gadā Indriķa hronikā (Arbusow, Bauer 1955, XI; 2), un meklēja tās atrašanās vietu kvartālā starp Kalēju, Jāņa un Šķūņu ielu un Jāņa sētu. Tolaik nekas nebija zināms par celtnes tipu un konfigurāciju. Par Rīgas pirmo bīskapa pili jau 1964. gadā vēsturnieks Roberts Malvess un arhitekte Tatjana Vītola bija izteikuši hipotēzi, ka tās atliekas, iespējams, meklējamas Jāņa ielā 7. Kvartāla teritorijā iegūtie fragmenti un T. Vītolas pētījumi Zandbergai ļāva secināt, ka pirmās pils korpusiem vajadzētu atrasties paralēli Jāņa ielai, un teorētiski rekonstruēja to gara korpusa veidā, kas noslēdzas ar masīvu četrstūra torni (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102, 1). Piedāvātais pils plānojuma salīdzinājums ar līdzīga tipa citzemju celtnēm ļāva arī secināt, ka tā pieskaitāma palasta būvtipam, kas Latvijā tobrīd vēl nebija zināms (Zandberga 1970, 8). 1973. gada izdevumā “Muzeji un kultūras pieminekļi” Rita Zandberga norādīja arī torņa un palasta ārējos apjomus. Rakstā iespējams iepazīties ar autorei izveidoto pils rekonstrukciju un pētījumos *in situ* konstatētajiem garensienu fragmentiem pagrabos zem Sv. Jāņa baznīcas (Zandberga 1973, 10–11).

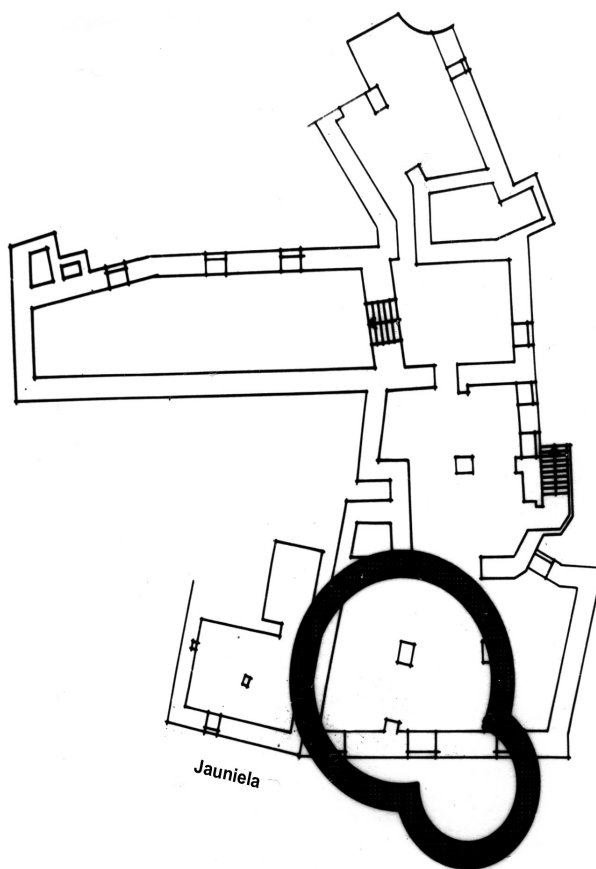

3. attēls. Rīgas pirmā bīskapa pirmā pils. Ritas Zandbergas rekonstrukcija. A – skats no dienvidaustrumiem. B – otrā stāva plāns. C – pirmā stāva plāns. Apzīmējumi: 1 – identificētas pirmatnējās konstrukcijas; 2 – nepieejamas, domājams, saglabājušās pirmatnējās konstrukcijas; 3 – 1930. gadā nojauktas konstrukcijas (arhitektes T. Vitolas rekonstrukcija pēc nezināma autora uzmērojumiem); 4 – domājams, pārbūvētas pirmatnējās konstrukcijas; 5 – iespējamas, tagad nojauktas pirmatnējās konstrukcijas (pēc analogijas); 6 – esošā apbūve (Zandberga 1973, 11)

Figure 3. The first bishop's castle of Riga. Reconstruction by Rita Zandberga. A – view from the southeast. B – second floor plan. C – ground floor plan. 1 – identified primary constructions; 2 – inaccessible, presumably preserved original constructions; 3 – structures demolished in 1930 (reconstruction by architect T. Vitola according to the measurements by an unknown author); 4 – presumably rebuilt original structures; 5 – possible, now demolished original constructions (by analogy); 6 – existing construction (Zandberga 1973, 11)

SV. PĀVILA BAZNĪCAS MEKLĒJUMI

Cits Zandbergas pētījums Rīgas vecpilsētā ir Sv. Pāvila baznīcas atrašanās vietas meklējumi. 1970. gadā tās pirmais minējums iekļauts Zandbergas darba mašīnraksta versijā (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102). Vēstures avotos baznīca pieminēta, sākot ar 1263. gadu (Bunge 1853, 481.–482. sl.), bet par tās atrašanās vietu izteiktas vairākas pretrunīgas hipotēzes. Vēsturnieks Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*) (Bunge 1878, 167) un Vilhelms Neimanis (*Neumann Wilhelm*) (Neumann 1892, 2) baznīcas atrašanās vietu norādījuši starp Tirgoņu un Rozena ielu, Jānis Straubergs (Straubergs 1951, 84) to meklēja starp Rozena ielu un Jaunielu, savukārt Frīdrihs Benninghofens (*Friedrich Benninghoven*) (Benninghoven 1961, 61) precizēja baznīcas vietu starp Jaunielu un Rīgas Domu (Zandberga 1973, 11). 1969./1970. gadā arhitekte veica baznīcas meklējumus pilsētvidē blakus Doma baznīcai Jaunielā 14 un 16. Vietas izvēli noteica norādījums Rīgas pilsētas I mantojumu grāmatā un II ienākumu grāmatā

4. attēls. Rīgas Pāvila baznīcas plāns. Ritas Zandbergas rekonstrukcija. Apzīmējumi: 1 – 1969. gadā atrastais baznīcas pamatu fragments; 2 – domājamā baznīcas plāna kontūra; 3 – esošā apbūve (Zandberga 1973, 13)

Figure 4. Plan of Riga St. Paul's Church. Reconstruction by Rita Zandberga. 1 – a fragment of the foundations of the church found in 1969; 2 – the contour of the supposed church plan; 3 – existing construction (Zandberga 1973, 13)

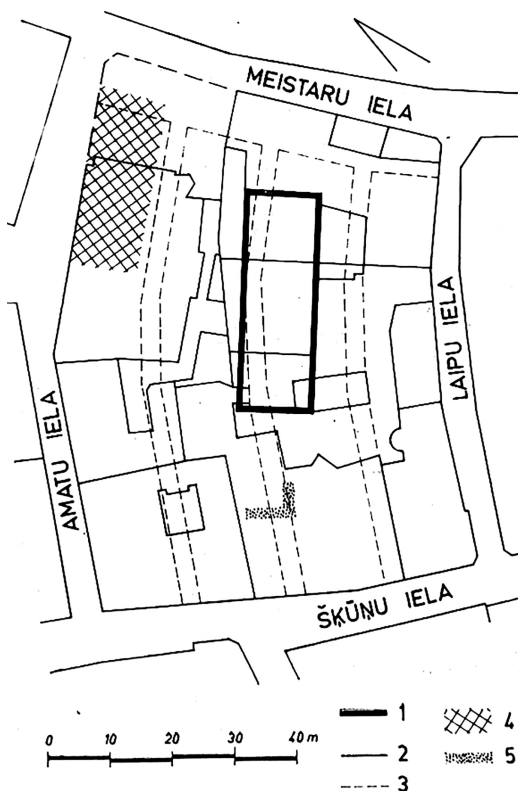
(Napiersky 1881). Pētot dziļāk Jaunielas 14 nama pagrabus, zem vienas no sienām apakšējā daļā arhitekta saskatīja viduslaiku mūra fragmentus un tos saistīja ar Sv. Pāvila baznīcas pamatu konstrukciju (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102, 5–6).

Pētījumu gaitā iegūtie rezultāti par Sv. Pāvila baznīcas plānojumu aprakstīti 1973. gada izdevumā “Muzeji un kultūras pieminekļi” un celtnie iezīmēta pilsētas plānā – vietā, kas “atbilst Rīgas I mantojumu grāmatas un II ienākumu grāmatas ierakstu analizē iegūtajiem topogrāfiskajiem norādījumiem, un tai blakām nevar novietot nevienu citu celtni, kuras atrašanās vieta arī atbilstu šiem norādījumiem” (Zandberga 1973, 13). Rezultāti Ritai Zandbergai ļāva pieņemt atrastā mūra fragmentu par Sv. Pāvila baznīcas atliekām. Rakstā iespējams iepazīties arī ar baznīcas un tās novietnes plāniem (Zandberga 1973, 11–14).

RĪGAS FRANCISKĀŅU KLOSTERIS

Nākamais Zandbergas pētījums saistāms ar Rīgas franciskāņu klosteri. 1969./1970. gadā, pētot dzīvojamās ēkas Meistaru ielā 19 un 21, tika atrasts viduslaiku mūra fragments, kas, pēc arhitektes domām, iespējams, piederējis zudušai franciskāņu klostera agrā perioda būvei. Izpētes gaitā atrasts mūra fragments ar diviem platiem izvirzījumiem – iespējams, ka tie bijuši kontrforsī, – un garš sienas posms starp tiem. Zandberga pieņēma, ka pēc senceltnes plāna kontūrām un balstu atstatuma var secināt, ka tā bijusi sadalīta trīs jomos un mūra fragments piederējis trīsjomu celtnes gala sienai. Zandberga uzskatīja, ka “kontrforsī” liecina, ka celtni bijušas krusta velles, bet to platums un novietojums norāda uz smagnējām un masīvām pārseguma konstrukcijām. Franciskāņu klostera teritorija, pēc Benninghofena (Benninghoven 1961, 45) un Malvesa pieņēmumiem, sakontēji piederējusi domkapitulam, līdz ar to radās vēl viena hipotēze, ka klostera celtnie būvēta laika posmā no 1201. līdz 1211. gadam.

Zandberga pauda viedokli, ka “vēlākā klostera teritorija 1202. gada lokācijas laikā bijusi sadalīta dzīvojamās kvartālos” (NKMP LAM, inv. Nr. 102, 7–8), kuru apbūve, pēc Indriķa hronikas ziņām, nodegusi 1215. gada ugunsgrēkā. Tā radās pretruna, ka, no vienas puses, klostera teritorija apbūvēta pēc 1233. gada, kad franciskāņu mūku ordenis to ieguvis savā īpašumā līdz ar atļauju sava klostera celtniecībai, un, no otras puses, pieņēmums, ka ēka pēc ugunsgrēka uzcelta un vēlāk pārdota franciskāņiem, kas ļauj to datēt ar laika posmu starp 1215.–1233. gadu. Vēlākā laikā arhitekts Gunārs Jansons, pētot Sv. Katrīnas baznīcas pagrabu, atklāja pamatus, kuri varētu piederēt franciskāņu klostera pirmajai baznīcai, kuras būvniecība uzsākta ap 1233. gadu (NKMP LAM, inv. Nr. 102, 8–9).

5. attēls. Rīgas franciskāņu klostera vecākā korpusa novietnes plāns. Ritas Zandbergas zīmējums. Apzīmējumi: 1 – franciskāņu klostera vecākā korpusa kontūra; 2 – esošā apbūve; 3 – domājamais pirmatnējais ielu tīkls; 4 – domkapitula ēka, vēlākā Mazā gilde; 5 – arhitekta G. Jansona Katrīnas baznīcas pagrābos atrastais pamatu fragments

Figure 5. Plan of the old building of the Riga Franciscan monastery. Drawing by Rita Zandberga. 1 – outline of the oldest building of the Franciscan monastery; 2 – existing construction; 3 – supposed primary network of streets; 4 – the Dome Chapter building, later – Small Guild; 5 – a fragment of the foundations found in the basements of St. Katrina's church by the architect G. Jansons

RĪGAS DOMA KLOSTERA DIENVIDU KORPUSS

Kāds cits pētījums saistīts ar Rīgas Doma klostera dienvidu korpusa meklējumiem un uzskatīts par zudušu, jo tā rietumu gals nojaukts 1888. gadā. 1976. gadā pētījumu gaitā konstatēti viduslaiku konstrukciju fragmenti, kas, iespējams, bija kādreizējā klostera dienvidu korpusa atliekas. Kompleksa vēsturiskā un arhitektoniskā izpēte deva iespēju atklāt vairākus klostera dienvidu korpusa elementus, kas ļāva arhitektei teorētiski rekonstruēt visu korpusu. Tā bijusi divstāvu mūra celtnē bez pagraba, ar augstu divslīpju jumtu. Korpusa austrumu gala pirmajā stāvā atrastas divas dažāda lieluma zāles (Zandberga 1978, 30). Ēkas kompleksa zinātniskās izpētes rezultātā atklājās, ka “saglabājušās gandrīz visas klostera dienvidu korpusa gala kapitālsienas” (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-82), kā arī ēkas austrumu zelminis un daži arhitektūras elementi. Arhitekte izteikusi pieņēmumu, ka pēc ēkas zondāžas pirmā un otrā stāva sienās varētu atklāties klostera korpusa augšstāva pirmatnējās logailas, bet ēkas pagrābos atklātos velvju stabu atbalsta pamati. Konstatētie senas celtnes izmēri un konstruktīvais laidums arhitektei rosināja izteikt arī pieņēmumu, ka pamati likti kompleksa celtniecības

gan par pilsētas mūra celtni izskatu vienā no tās senākajiem periodiem” (Zandberga 1978, 31). Mūsdienu Doma kompleksa dienvidu korpusa pētniecība nav iespējama, jo tas postīts, ceļot Rīgas Domskolu 17. gadsimtā un Doma muzeju 1891. gadā (Grosmane 2017, 36).

RITAS ZANDBERGAS 1973. GADA DISERTĀCIJAS TĒMAS IZVĒLE UN IZSTRĀDES PROCESS

1973. gadā pēc mācībām aspirantūrā Maskavas Centrālajā arhitektūras teorijas un vēstures institūtā Rita Zandberga krievu valodā uzrakstīja disertāciju par tēmu “Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība” (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-63).

Disertācijā Zandberga pievērsās viduslaiku Rīgas pilsētas plānojuma un tās apbūves izpētei. Rīga ir nozīmīga kultūras mantojuma, kas izveidojies daudzu gadsimtu laikā, glabātāja. Daudzi vēstures un arhitektūras pētnieki pievērsušies tās izziņai. Tomēr tas izrādījās grūti risināms uzdevums, – lai atbildētu uz it kā vienkāršiem jautājumiem, ir nepieciešama ilgstoša pētījuma pieredze, kas veidojas lēni. Tādēļ Zandbergas uzdrošināšanās pievērsties neizzinātiem jautājumiem par pilsētas izcelšanās un tās attīstības problēmām savā disertācijā vērtējama pozitīvi. Disertācija sadalīta vairākās tematiskās grupās. Ar dažiem jautājumiem iespējams iepazīties arī divos Zandbergas publicētajos rakstos: “Rīgas pilsētas plānojums un apbūve agrajos viduslaikos” (Zandberga 1974) un “Lokāli pilsētībūvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūrā XII un XIII gs. mijā” (Zandberga 1979).

Disertāciju Maskavā, kā jau teikts, vairāku negatīvu atsauksmju dēļ Zandberga nevarēja aizstāvēt. Negatīvās recenzijas uzrakstīja arheologi Andris Caune un Ēvalds Mugurēvičs, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja zinātniskā padome, Igaunijas mākslas un arhitektūras vēsturnieks un mākslas vēstures doktors Voldemārs Vaga un Zandbergas kolēģi – Roberts Malvess, Gunārs Jansons un Ilgonis Stukmanis. Kā vienu piemēru iespējams minēt A. Caunes un Ē. Mugurēviča rakstīto atsauksmi Zandbergas disertācijas autoreferātam, kur, viņuprāt, Zandbergas disertācija ir nozīmīgs veikums, kas izraisa lielu interesi arheologu vidū, jo arheologu un arhitektu pētījumu rezultāti līdz šim nav apkopoti un salīdzināti. Tomēr Zandbergas hipotēzes par Rīgas izcelšanos esot pārsteidzīgas, jo viņa pilnībā noliedzot citu vēsturnieku pētījumus (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-70, 2–3). Šaubas izteiktas arī par atsevišķu objektu atrašanās vietas meklējumiem, tā par nepamatotu atzīts arhitektes pieņēmums par Sv. Pāvila baznīcas celtniecību rotundas formā jau 12. gadsimtā. Par pārsteidzīgu uzskatīts arī apgalvojums, ka Zandberga 1969. gadā kā pirmā atklājusi apmēram 1201. gadā celto bīskapa pili, jo, pēc vēsturiskajiem avotiem, par tās atrašanās vietu zināms jau 19. gadsimtā

(NKMP LAM, inv. Nr. Z10-70, 7). A. Caune uzskatīja, ka Zandbergas izvirzītajām hipotēzēm un izteikumiem pietrūkst gan vēsturisko avotu, gan arheoloģisko izrakumu un arhitekta nav arī iepazinusies un izmantojusi vairākus arhīvu dokumentus. Ārpusē palicis liels neapstrādāts materiālu daudzums, kas, iespējams, būtu ietekmējis vairākus secinājumus. Pat ja tos var atzīt par ļoti drosmīgiem, pēc A. Caunes domām, tie daudzos gadījumos nebija pietiekami pamatoti, tādēļ disertācijā izvirzītās hipotēzes par Rīgas senās vēstures izpēti vēl pilnveidojamas un precizējamas (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-68, 15).

SECINĀJUMI

Līdz šim par Zandbergu un viņas daudzu gadu ieguldījumu Latvijas arhitektūras vēsturē nebija veikta padziļināta izpēte. Tomēr tā ir nozīmīga, jo arhitekta pievērsusies mazāk zināmām, tomēr svarīgām Rīgas arhitektūras vēstures tēmām. Tikai pēdējos gados sakārtotais ģimenes arhīvs Latvijas Arhitektūras muzejā ļauj izvērtēt un apzināt arhitekta paveikto viduslaiku arhitektūras vēstures izpētē. Publicētajos un nepublicētajos rakstos, kas veltīti atsevišķiem objektiem, arhitekta aprakstījusi vairākus svarīgus savus atklājumus un pētījumus, savukārt 1973. gadā sagatavotajā disertācijā Zandberga pievērsusies viduslaiku Rīgas pilsētas plānošanas struktūras un tās apbūves izpētei. Lai arī tas, spriežot pēc kritiskām atsauksmēm, izrādījies grūti risināms uzdevums, kam nepieciešama ilgstoša pētījumu pieredze, Zandbergas uzdrošināšanās pievērsties neizzinātiem jautājumiem par pilsētas izcelšanās un tās attīstības problēmām vērtējama pozitīvi.

Zandbergas izvirzītās hipotēzes tika negatīvi vērtētas un noliegtas, tomēr tas nav iemesls, lai tās atstātu bez ievērības. Zandbergas pētījumi deva jaunus impulsus un jaunus virzienus tālākai viduslaiku Rīgas pilsētplānošanas un arhitektūras vēstures pētniecībai. Profesionāļu vērtējumi un kritika ļauj apzināties, ka viduslaiku Rīgas pilsētbūvniecības un arhitektūras vēsture turpināja un turpina attīstīties un ka interese par to nav zudusi. Zandbergas atstātais mantojums vēl nav pilnībā izziņāts, bet tas dod ierosmi jauniem Rīgas viduslaiku pētījumiem pilsētbūvniecības un arhitektūras jomā.

SAĪSINĀJUMI

LAM – Latvijas Arhitektūras muzejs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

NKMP – Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Zandberga, R., 1970. 13. gadsimta celtnes Jāņa ielā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 42, 8.
- Zandberga, R., 1978. Nozīmīga viduslaiku būve: [Doma klosteris]. *Arhitektūra. Celtniecība. Dizains. ACD*, 1. laid., 30–31.
- Zirnīte, M., 1974. Ritas Zandbergas darbistaba. *Padomju Latvijas Sieviete*, Nr. 1, 7.

NEPUBLICĒTIE AVOTI

- Mugurēvičs, Ē., Caune, A. Recenzija par Ritas Zandbergas 1973. gada disertāciju "Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība". *Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes Latvijas Arhitektūras muzejs* (turpmāk NKMP LAM), inv. Nr. Z10-70.
- Ritas Zandbergas diploms par LVU Arhitektūras fakultātes beigšanu un izraksts no sekmju uzskaites lapas. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-19.
- Ritas Zandbergas darba grāmatiņa. Sākta 27.01.1955. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-153.
- Zandberga, R., 1969. Rīgas 1293. gada būvlikumi. Mašīnraksts. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-116.
- Zandberga, R., 1973. Arhitekturno-planirovochnoe razvitie srednevekovoi Rigi. Maskava. Mašīnraksts. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-63.
- Ritas Zandbergas dienasgrāmata I, 1974–1984. Manuskripts. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-170.
- Zandberga, R., 13.03.1993. Biogrāfija. Manuskripts. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-6.
- Zandberga, R. Nozudušo Rīgas viduslaiku arhitektūras pieminekļu meklējumi. Mašīnraksts. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102.
- Ritas Zandbergas disertācijas "Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība" recenzija. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja zinātniskās padomes protokols. Vadītāja Livija Blūmfelde. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-68.
- Zandberga, R. Atrasts par zudušu uzskatīts arhitektūras piemineklis. Mašīnraksts. NKMP LAM, inv. Nr. Z10-82.
- Zandbergs, A., 31.03.1993. Biogrāfija. Manuskripts. NKMP LAM, inv. Nr. Z6-4.

LITERATŪRA

- Ancāne, A., 2016. *Rīgas arhitektūra un pilsētbūvniecība 17. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds.
- Arbusow, L., Bauer, A., 1955. *Heinrici Chronicon Livoniae*. Arbusow, L., Bauer, A., ed. Hannoverae.
- Benninghoven, F., 1961. *Rīgas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*. Hamburg: Velmede.
- Bunge, F. G., 1853. *Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Abt. 1, Bd. 1. Reval.
- Bunge, F. G., 1878. *Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert*. Leipzig: Duncker and Humblot.
- Caune, A., 1999. Biskapa sētas Rīgā 13. gs. Ose, I. (sast.). *Latvijas viduslaiku pils I: Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pili*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 216–238.

- Celmiņš, A., 2009. Sv. Paula baznīcas kapsēta Rīgā. Bebre, V. (sast.). *Senā Rīga 6: pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture*. Rīga: Mantojums, 13–32.
- Grosmane, E., 2017. *Rīgas Doms gadsimtu gaitā*. Rīga: Jumava.
- Holcmanis, A., 2003. Rita Zandberga. Vanaga, A. (galv. red.). *Māksla un arhitektūra biogrāfijās*. Rīga: Preses nams, 4. sēj., 100.
- Napiersky, J. G., 1881. *Die Libri Redituum der Stadt Riga 1334–1574* (LR I, II, III).
- Neumann, W., 1892. *Das mittelalterliche Riga*. Berlin: Springer.
- Straubergs, J., 1951. *Vecā Rīga*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zandberga, R., 1971. Rīgas 1293. gada būvnoteikumi: [Rīgas pilsētas būvveidu tradīcijas, tipi, struktūra]. Tilmanis, O. (atb. red.). *Arhitektūra un pilsētbūvniecība Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 59–75.
- Zandberga, R., 1973. Rīgas viduslaiku nozudušo arhitektūras pieminekļu meklējumi. Bondarevs P. (sast.). *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga: Liesma, 10–15.
- Zandberga, R., 1974. Rīgas pilsētas plānojums un apbūve agrajos viduslaikos. Buka, O. (atb. red.). *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 151–182.
- Zandberga, R., 1978. Nozīmīga viduslaiku būve: [Doma klosteris]. *Arhitektūra. Celtniecība. Dizains*. ACD, 1. laid., 30–31.
- Zandberga, R., 1979. Lokāli pilsētbūvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūrā XII un XIII gs. mijā: [Rīgas vecpilsētas rajona apbūves analīze un hipotēzes]. Buka, O. (atb. red.). *Latvijas PSR pilsētu arhitektūra*. Rīga: Zinātne, 58–79.

URBAN CONSTRUCTION AND ARCHITECTURE OF MEDIEVAL RIGA THROUGH THE PRISM OF RITA ZANDBERGA

LIBERTA STOMA

Bc. art., master's student of the Department of Art History of the Art Academy of Latvia, research assistant at the Institute of Art History of the Art Academy of Latvia
E-mail: *libertastoma@gmail.com*

ABSTRACT

The research provides an insight into the personality of the lesser-known architectural historian Rita Zandberga, and her lifelong contribution to research in the history of urban planning and architecture of Riga. The architect focuses on unexplored and very important topics in the history of Riga. Rita Zandberga's hypotheses and research have been assessed as contradictory, and her research provoked discussions and criticism, therefore they have remained underappreciated and unpublished, still unavailable to a wider audience. The current study focuses on her research contribution, hypotheses and conclusions.

Keywords: Rita Zandberga, urban planning, architecture, medieval period.

SUMMARY

To date, very little is known about Rita Zandberga's biography and her long-standing contribution to the history of Latvian architecture. Only a brief insight into the architect's biography and work is available in the published materials, while a large number of materials has been stored at the Latvian Museum of Architecture, permitting to evaluate and identify the architect's achievements in the context of medieval architecture. Zandberga's work in the history of urban planning and architecture in Riga is significant, as the architect has focused on unexplored and very important topics in the history of Riga.

Although many of Zandberga's hypotheses were negatively evaluated and provoked discussions and criticism, mostly among archaeologists, this is not a reason to ignore the positive performance and contribution of the architect to the history of Latvian architecture. Zandberga's research has also given new impulses and directions for further studies into the history of medieval Riga's urban planning and architecture. Professional evaluations and critique create awareness that the history of medieval urban planning

and architecture in Riga continues to develop and engender an ever-growing interest. Zandberga's legacy is not yet fully comprehended, nevertheless, it inspires new research dedicated to medieval period in the field of urban planning and architecture.